

Holon, 5(2):258-281, 2015., Zagreb

Izvorni znanstveni rad (3)

UDK

Primljeno: 23. 9. 2015.

159.964.2:007

Prihvaćeno: 2. 12. 2015.

1:316.772.5

Katarina Peović Vuković*

RAZUMJETI RAZGOVOR STROJEVA: HEIDEGGEROVA ONTOLOGIJA PRISUĆA NASUPROT LACANOVU ANTI- HUMANIZMU

Sažetak

Rad kreće od pitanja strojne inteligencije, kibernetičkog problema, koji je usko vezan uz pitanja subjektivnosti, ljudske inteligencije i konstitucije ljudske komunikacije. Na primjeru programa umjetnih konverzatora, kao i (filmskih) reprezentacija tih programa preispituju se sličnosti i razlike, te njihova veza sa subjektivitetom u najširem smislu. Obrćući tezu o instrumentalizaciji subjekta posredstvom kibernetičkog okvira koji se, kako je to tvrdio Martin Heidegger, postavlja kao paradigmatički okvir modernih znanosti, rad upućuje na najužu vezu subjekta i mehaničkog ili digitalnog kvazi-inteligentnog stroja. Teorijski okvir rada čini primijenjena psihoanaliza Jacquesa Lacana, koja je u mogućnosti ukazati na manjkavosti razumijevanja komunikacije kao prenošenja informacija. Takva će se kritika ukazati plodnom ne samo za razumijevanje komunikacije i razlike između strojnog i ljudskog, već i za ukazivanje na probleme politike identiteta. Lacanov anti-humanizam i etike separacije ukazuju se tako kao alati suvremene kritike političke ekonomije.

Ključne riječi: AI, Heidegger, kibernetika, Lacan, simptom, teorija komunikacije

1. Uvod

Rad će se baviti pitanjem strojne inteligencije, kibernetičkim problemom, koji je usko vezan uz pitanja subjektivnosti, ljudske inteligencije i konstitucije ljudske komunikacije. Klasično kibernetičko pitanje *moгу li strojevi steći autopoietički status* (status svjesnog bića) biti će ispitano na slučaju umjetnih konverzatora, programa umjetnih inteligencija čija je temeljna

* Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Sveučilišna avenija 4, HR-51 000 Rijeka, kpukovic@ffri.hr

funkcija konverzacijska. Programi umjetnih inteligencija obično se poistovjećuju s umjetnim konverzatorima, no AI (engl. *artificial intelligence*) široko je rasprostranjena i stoji u temeljima kako mrežnih tražilica tako i generatora igre, programa koji pokreću kompjutorske igre, zbog čega igre nazivaju i »algoritamskim naracijama«. Ovdje ipak i jednu i drugu primjenu ostavljamo po strani. Termin umjetna inteligencija gotovo se poistovjećuje s digitalnim konverzatorima, poput prvog konverzatora Eliza, programa koji je nastao između 1964. i 1966. godine na Massachusettskom institutu za tehnologiju (MIT) a kreirao ga je Joseph Weizenbaum.

Ovdje će u najkraćim crtama biti predstavljen fenomen umjetnih konverzatora, kao i (filmskih) reprezentacija umjetnih konverzatora, a kako bi se preispitala njihova veza sa subjektivitetom u najširem smislu. Postavit će se pitanje upućuju li umjetni konverzatori na ljudskost ili algoritmičnost, ili pak na kompleksnost odnosa vanjsko i unutarnje u procesu definiranja subjekta? Obrćući tezu o instrumentalizaciji subjekta posredstvom kibernetičkog okvira koji se, kako je to tvrdio Martin Heidegger, postavlja kao paradigmatički okvir modernih znanosti, rad će uputiti na najužu vezu subjekta i mehaničkog ili digitalnog kvazi-inteligentnog stroja. Rad će, uz pomoć Lacana i njegove primijenjene psihoanalize, probati ukazati na manjkavosti shvaćanja tehnologije kao autonomnog alata degradacije i simplifikacije mišljenja. Nasuprot takvom shvaćanju tehnologije, ona će se ocrtati kao simptom samog mehaničkog karaktera mišljenja, automatizacije bez koje se mišljenje ne može niti konstituirati. Time se nipošto ne namjerava amnestirati povijesni kontekst znanstveno-tehnološkog napretka. Naprotiv, sam će se projekt progressa označiti kao problematičan, no ne u svojoj tehnološkoj komponenti, već upravo u komponenti humanističko-liberalnog oslobođenja, kvazi-liberalizacije koja naglašeno slavi individualizam i jedinstvenost, a istovremeno ne ostavlja prostora za propitivanje političko-ekonomskog sustava.

2. AI kao simptom

Mladen Dolar (2009) u studiji *Glas i ništa više* upozorava na simptomatičan karakter govora i glasa, na to da govor i glas predstavljaju skrivene mehanizme mišljenja, nešto što mora prethoditi mišljenju kao čista mehanika i nešto što mišljenje mora prikriti pod krinkom antropomorfizacije. Dakle, iako je nesumnjivo ljudski glas, pored otisaka prstiju, najosobniji dio čovjeka, glas je istodobno i točka koja ukazuje na smještanje stranog i vanjskog u samo središte subjektivnosti (zbog čega ne čudi što većina ljudi smatra odbojnim slušanje snimke vlastitog glasa). Ukazuje se na to, da glas i govor umjesto osobnih izraza ili čiste prisutnosti, predstavljaju vrst trbuhozborstva, gdje nisam ja taj koji govori, već glas govori kroz mene (Schuster, 2014). Govor je dakle poput antropomorfizirane lutke koja krije stvarnu lutku, lutku koja govori. Ovaj paralaktički izvod inzistira na spoju dvaju elemenata koji se naoko čine nespojivima. S jedne strane imamo mišljenje koje proizvodi govor i glas, a s druge automatski reproduciran govor kao čistu mehaniku. Odabir primjera tehnološkog reproduciranja glasa, gdje se ukazuje na glas kao suplement koji simptomatski upućuje na automatiku mišljenja, nije slučajna. Nije riječ o fizički oblikovanoj lutki ili robotu koji bi bili doslovna materijalizacija fizičke osobe, a koji bi uputili na kratki spoj između subjekta i njegove tehničke reprodukcije, nego o sublimnoj tehnologiji reprodukcije govora, koja je upravo zbog svoje dematerijalizacije u prednosti pred realističnim suplementima (lutkom, robotom).

Dolar (2009) u svojoj studiji o glasu pokazuje kako, paradoksalno, automaton ili robot djeluju beživotno u odnosu na strojeve koji reproduciraju govor i glas. Kutija koja govori, iako je konstruirana kao duboko neantropomorfiziran uređaj, djeluje življe od antropomorfizirane lutke. Obje tehnologije, automaton koji igra šah i stroj (kutiju) koja govori, konstruirao je krajem osamnaestog stoljeća izumitelj Wolfgang von Kempelen. Prve kutije koje govore bile su konstruirane od mijeha, poput gajdi, u kojima se nalazio gumeni lijevak, a rukom se prilagođavao izlaz zraka. Kutije su »izgovarale« jednostavne rečenice uglavnom na francuskom jeziku (stroj nije mogao reproducirati njemačke riječi), a koje su imale pokazati stanje privrženosti: "*Vous êtes mon ami – je vous aime de tout mon Coeur; Papa, maman,*

*ma femme, mon mari...*¹ Iako je automaton (igrač šaha) bio lutak veličine čovjeka, a činilo se da ima sposobnost igrati šah, te odgovarati na protivnikove poteze (kasnije se otkrilo kako je riječ o prijeveri), kutije koje govore izazivale su snažnije oduševljenje i strah od automata.

Ovdje ćemo ipak ostaviti po strani jednu važnu dimenziju Dolarova simptomatskog pristupa glasu - razliku pisma i govora. Primjeri koji slijede Dolarovu analizu, nadograđujući je suvremenijim tehnološkim oblicima, nisu nužno glasovno (audio) reproducirani. Programi umjetnih inteligencija u kompleksnom su odnosu prema dihotomiji pismo/glas, odnos čiju je naivnu verziju (pismo kao suplement glasu) dekonstruirao Derrida (npr. 1967). Iako je u programima koji simuliraju razgovor najčešće riječ o pismenoj konverzaciji, zbog reprodukcije u stvarnom vremenu konverzatori nisu jednostavno pisani zapisi. Oni su mediji koji postoje između pisma i govora. Umjetni konverzatori vezuju pismo i govor u poseban savez, a taj savez je očit kada su programi ujedno i sintetizatori glasa. Pogotovu će takav spoj biti prisutan u filmskim reprezentacijama gdje su umjetni konverzatori odreda i »ozvučeni«. Kako je glas sintetiziran već krajem osamnaestog stoljeća, suvremeni napredak i u tom tehničkom smislu, kao i nastavak von Kempelenovih kutija, ne predstavljaju sintetizatori glasa, već AI programi. U svakom slučaju, konverzatore će se promatrati iz aspekta njihova simptomatskog karaktera, kojeg, pokušat će se dokazati, dijele s kutijama koje govore. Oni izazivaju jednaku nevjericu kao što su to činile von Kempelenove kutije. No to je pitanje tehno-znanstvenog napretka nesumnjivo šire od izuma umjetne inteligencije.

Klasično je pitanje budućnosti obremenjeno futurističkim strahovima o napretku inteligentne tehnologije koja u konačnici instrumentalizira i samog čovjeka. Zaplet je to i mnogih znanstveno-fantastičnih naracija od Čapekove drame *R.U.R.* (1920.), do filmova *Matrica* (1999.), *Ja, robot* (2004.), *Na rubu budućnosti* (2014.), i TV serijala *Battlestar Galactica* (2004.-2009.). Budućnost je viđena kao mjesto u kojem nećemo moći razlikovati stroj od čovjeka, a gdje će umjetno mišljenje postati stvarno poput (ljudskog) mišljenja. No ne krije li

¹ »Ti si moj prijatelj – volim te svim svojim srcem; Tata, mama, moja žena, moj suprug...«

se u fikcijama koje se bave umjetnim inteligencijama ujedno i fundamentalnije pitanje, pitanje problema definicije mišljenja samog? Nije li to slučaj upravo s primjerima koji se s interesom posvećuju AI programima, poput *2001: Odiseje u svemiru* (1968.), ili recentnijeg primjera filma *Ona* (2013.)? Nisu li primjeri filmskih reprezentacija umjetnih inteligencija uputili na to da nije jasno što bi kompjutori zapravo trebali reproducirati, što se zapravo smatra razgovorom, što se smatra mišljenjem i jezikom? Iako se dehumanizacija doživljava kao napad autonomne prijeteće tehnologije koja bi mogla zamijeniti ljude u mnogim segmentima, ne upućuju ili zapravo umjetni konverzatori na gotovo suprotan problem? Nisu li oni tako bliski i ne osjećamo li suosjećanje prema njima upravo zato jer nas upućuju na ponovljivost i automatiziranost mišljenja samog. Upravo takav izvod - lakanovsko upozorenje na kibernetički karakter samog subjekta - donosi i Mladen Dolar (2009) u svojoj studiji o glasu koja predstavlja jedno od najplodonosnijih verzija pitanja o karakteru mišljenja.

Niz je primjera koji ovaj teorem o automatizmu mišljenja mogu potkrijepiti. Klasičan je onaj iz filma *2001: Odiseja u svemiru*, Stanleyja Kubrika i središnje scene u kojem računalo HAL 2000 reproducira dječju pjesmicu, dok mu član posade svemirskog broda isključuje sklop po sklop, oduzimajući mu napon za radnu memoriju. Kako protumačiti suosjećanje koje osjećamo dok gledamo ovaj prizor? Obično se prizor tumači kao potresan zbog toga jer stroj djeluje ljudski. No iz očista realizma, prizor je falsifikacija strojevine logike. Empatija je proizvedena na temelju lažnog prepoznavanja stroja kao čovjeka. Iako se čini kako Kubrik postavlja pitanje kibernetike i Turingova testa (koje ćemo kasnije detaljnije obrazložiti), dakle pitanje na koji način i kada stroj stječe autopoietički status, filmska reprezentacija umjetnog konverzatora, HAL-ova regresija, s informatološkog gledišta predstavlja besmislicu. Pjesmica u trenutku regresije stroja može se pojaviti samo kao programerski vic – i tada mora biti dodana algoritamskoj osnovi što s gledišta tehnologije, zapravo predstavlja nepotrebnii dodatak. Za glas koji pjeva potreban je dodatni emulator - prevoditelj informacije u glasovnu reprezentaciju, numeričke vrijednosti u program za sintetizaciju glasa, što je s »gledišta« računala nepotrebna upotreba radne memorije.

Tu je ne samo simptomatično suosjećanje, već i falsifikacija koju filmski medij naravno odlično podnosi. Strojerna regresija zapravo ne može imati izravne veze s ljudskom regresijom jer se ona odvija u čistom polju matematičkog, algoritamskog koda. Kako je taj kôd neprevediv na ljudski jezik, filmska reprezentacija može graditi suosjećanje jedino na falsifikaciji regresije. Djelomično, suosjećanje proizlazi i iz upotrebe glasa u ovoj sceni jer glas, kako je to pokazao Dolar (2009), vezuje paralaktički unutarnje i vanjsko u samoj subjektivnosti. Na sličnosti inteligentnog računala i čovjeka kao »stroja koji govori«, gradi se i grotesknost prizora i sažaljenje. Pjesmica pojačava činjenicu da je riječ o glasu, koji je poput ljudskog glasa, istovremeno i izvan i unutar, najosobniji dio koji istovremeno upućuje na mehaniku mišljenja. Dakle, suosjećanje koje se primarno gradi na falsifikaciji, uspijeva u svojem naumu upravo u domeni glasa, gdje je čovjek najbližiji stroju (a ne obrnuto), gdje čovjek najmanje identificira sa samim sobom.

Upravo moment koji je s aspekta kibernetike čisto snoviđenje – upozorava na karakter Realnog, odnos mehaničkog i ljudskog. Realno je za Lacana (1982) ono što se opire simbolizaciji i zbog toga ostaje izvan jezika, mogućnosti da se simbolički oblikuje. »Realno je doslovno nemislivo«, zaključit će Lacan (1982:vii) u XXII. seminaru podnaslovljenom "R.S.I.". Nekoliko je ipak mjesta gdje se Realno može susresti, prije svega, u modernim pozitivnim znanostima, osobito matematici koja referira na Realno kao ono koje se nalazi onkraj svemira simboličkog.² Kvantnu fiziku recimo, iako eksperimentalno djeluje, ne možemo dovesti u vezu s vlastitim iskustvom. Programerski jezik također možemo promatrati kao mjesto Realnog, jer smo ga prisiljeni predočiti u nadmetaforičnom jeziku kojim »komunicira« umjetna inteligencija, a ne kao njegovu ontologijsku inačicu ili putem simbolizirajućeg emulatora. Glas se u ovoj sceni tako pojavljuje kao klasičan *objekt malo a* (*fr. objet petit a*) koje ostaje kao nusproizvod simbolizacije, ostatak kojeg Simboličko ne može apsorbirati i simptom potisnutog s obzirom da postoji potreba i nužda da se Realno »prevodi« na jezik

² O tome više u primjerice u studiji Slavoja Žižeka *The Plague of Fantasies* (2008:206); kao i snimljenom predavanju "The Reality of the Virtual", iz 2004. godine.

simbolizacije. To se prevođenje odvija i doslovno – falsifikacijom reprezentacije programerskog koda, i metaforički – falsifikacijom Realnog kao poretka Simboličkog.³

U pitanju: jesam li ja stroj (funkcionira li moj mozak kao kompjutor) ili sam živo ljudsko biće (s bljeskom nečeg što se ne može reducirati na kompjutorski sklop), koje je kako primjećuje Žižek (2008:175) klasično histerično pitanje, prosijava dakle i razdor unutar samog subjekta. Problem strojevine inteligencije, nije jednostavan materijalistički problem (što bi recimo bilo pitanje konkurentnosti radne snage ili strah od nadmoćne intelektualne sposobnosti stroja). S jedne strane radi se o širem problemu (definiciji mišljenja), a s druge užem problemu (problemu ljudskog, a ne strojnog mišljenja) i rascjepu unutar samog subjekta. Mrtvi simbolički poredak – Drugi uvijek je u konfliktu s užitkom (*jouissance*) utjelovljenom u stvari⁴. Rascjep se javlja i u nemogućnosti razlikovanja individualnog od mehaničkog, razlikovanja onoga što je neponovljivo u mišljenju i onoga što predstavlja čistu tehnologizaciju mišljenja kao usvajanja Drugog i neprestane reprodukcije stranog mišljenja. U tom rascjepu nalazi se i ljudsko mišljenje i mitovi o navodnoj mogućnosti algoritamskog deriviranja. Poput umjetno reproduciranog glasa, digitalni strojevi nisu uzbudljivi samo zato što navodno mogu smijeniti čovjeka (u mnogim postapokaliptičnim scenarijima), već i zato što oni simptomatski upućuju na mehaničku karakteristiku mišljenja, točku u kojoj se mišljenje duboko razdružuje od subjekta samog. Umjesto shvaćanja prema kojem će u budućnosti strojevi zamijeniti čovjeka, jer će biti sposobni reproducirati mišljenje, zbog čega ih nećemo moći razlikovati od čovjeka, strah i suosjećanje proizlaze iz same sličnosti strojnog i ljudskog – spoznaje duboko lakanovske da se ja nalazim upravo tamo gdje ne mislim.

³ Dva su razumijevanja *objekta malog a* u Lacana. Ovdje se tumačenje oslanja na Lacanovu interpretaciju u kasnijoj fazi kada Lacan uvodi užitak koji prethodi simbolizaciji gdje je *objekt malo a* shvaćen kao subjektov odnos prema Realnom, kao ostatak ili nusproizvod simbolizacije pri čemu se veza s realnim pronalazi u fantaziji. Više o tome primjerice u: Matijašević (2006:171).

⁴ Više o tom rascjepu u: Žižek (2008:175).

Razumjeti razgovor strojeva...

Zbog toga je filozofski projekt Jacquesa Lacana, koji je prvi uputio na manjkavosti razumijevanja samoidentičnog subjekta samosvijesti, vrlo značajan za promišljanja karaktera umjetnih inteligencija, iako se ta veza ne smatra samorazumljivom. Lacan se suprotstavlja čitavoj racionalističkoj paradigmi modernog doba koja počiva na povjerenju u subjekt i mogućnosti spoznaje (kartezijanskom *cogitu*). Za Lacana ego se ne može poistovjetiti s individuum, već je on prije svega predmet Imaginarnog Drugog (Chiesa, 2007:13-17), a njegovo se porijeklo valja čitati iz niza vanjskih slika, imaginarno-simboličkih refleksija. On će radikalno raskrstiti s Descartesom, preoblikujući njegovu poznatu krilaticu u »*je pense où je ne suis pas, donc je suis où je ne pense pas*«⁵ (Lacan, 1966b:517). Jasno je kako ni definicija govora ne može slijediti klasično razumijevanje komunikacije kao jednostavne razmjene informacija, zbog toga jer je i sama razmjena informacija određena rascjepom, a zbog čega jezični iskaz ne možemo promatrati kao autonoman iskaz koji pripada jednom subjektu. Lacan (1966a:297) upozorava kako u ljudskom jeziku znakovi dobivaju vrijednost jedino na osnovu međusobnih odnosa. Lacanova (1966a:297) je formula komunikacije tako pansimbolička, rekurzivna, a glasi: »govor uvijek podrazumijeva svoj odgovor« odnosno u širem obliku, ljudski jezik proizvodi komunikaciju u kojoj naizgled paradoksalno pošiljatelj prima od primatelja »svoju vlastitu poruku u obrnutom vidu«. U svojoj simboličkoj funkciji, zaključuje Lacan (1966a:299-300), govor nema za cilj ništa manje nego da, pomoću veze koju stvara s onim koji ga izriče transformira subjekt, djeluje na označitelja. To je sasvim očito u psihoanalitičkoj seansi u kojoj je zalag uspjeha prepoznavanje subjekta u govoru drugog. No »da bi poruka analitičara odgovorila na temeljno ispitivanje subjekta, zapravo je potrebno da je subjekt čuje kao odgovor koji se odnosi samo na njega« (Lacan, 1966a:268). Lacan (1966a:298) se poziva i na naoko paradoksalnu učenje koje preuzima od kršćanskog mislioca i matematičara Blaisea Pascala koji kaže »Ne bi me ni tražio da me nisi već našao«. Lacan gotovo obrće uvriježeno mišljenje da se ljudski govor odnosi na prenošenje informacija dok se životinjski govor vezuje uz nagone. On razliku između jezika životinja i ljudi upravo smješta u funkcionalnost jezika, no primjećuje da, paradoksalno »što je [ljudski] jezik funkcionalniji

⁵ »Mislim tamo gdje nisam, dakle jesam tamo gdje ne mislim.«

on je nepogodniji za govor« (Lacan, 1966a:298-299). Jezik zapravo varira između osobnog i nadosobnog. Postoji i drugi vid pretjerivanja, druga strana osobnosti, individualnosti govora – a ta glasi: »ukoliko je suviše partikularan [govor] također gubi svoju funkciju jezika« (Lacan, 1966a:298-299). Tako se vrijednost jezika kao govora mjeri uvijek intersubjektivnošću onoga »mi« koje on preuzima. To mjesto s kojeg se konstituira to »mi« jest u Lacanovim terminima, Simbolički poredak. Zbog toga je za učinkovitu psihoanalizu uvijek važno saznati - u Freudovoj terminologiji - mjesto pacijentova ja (ega), odnosno u Lacanovoj terminologiji - znati preko koga i za koga subjekt postavlja svoje pitanje.

3. Komunikacija strojeva kao komunikacija viška

Postavlja se pitanje, postoji li krajnje informativan jezik, jezik koji bi bio lišen redundantnosti, ili bolje rečeno bez rekurzivnog učinka govora (još jednog zavrtnja na zupčanicu komunikacije)? Ideja strojnog komuniciranja započinje dvjema povijestima koje se isprepliću: kibernetičke i računalne. Kibernetički san o kreiranju umjetne inteligencije koja bi stekla status inteligentnog bića započinje drugim valom kibernetike, između 1960. i 1985. godine kada Humberto Maturana i Francisco Varela uvode ideju *autopoiesisa*, samo-organiziranih sustava (Hayles, 1999:131). Dok je Norbert Wiener i prvi val inzistirao na reflektivnosti kibernetičkog sustava, kibernetički sustav je sustav koji je samo-regulirajući, drugi val uvodi ideju samo-organizacije, što omogućava da promisle kibernetičke sustave kao samosvojne sustave »autopoietičkog« statusa. Takva je preobrazba kibernetike započela promišljanjima o mjestu promatrača kao temeljnom za određivanje sustava.

Drugi važan moment je onaj u povijesti računarstva kada se utemeljuje Turingov test. Turingov test je test koji je postavio matematičar Alan Turing 1950. godine, a prema kojem bi računalo steklo status svjesnog bića ukoliko bi u računalnoj posredovanoj konverzaciji zavaralo sugovornika da je riječ o čovjeku. Taj će test uistinu proći program *Cleverbot* tek 2011. godine. Njegovi prethodnici *ALICE* i *Jabberwacky* utrli su put tom nesumnjivo velikom uspjehu. *ALICE* (engl. *Artificial Linguistic Internet Computer Entity*) je umjetna inteligencija nastala 2007. godine koja je pokazala nevjerojatne mogućnosti tisuća mogućih

Razumjeti razgovor strojeva...

konverzacijskih rezultata. *ALICE* je program koji je na postavljeno pitanje odgovarao provjeravajući frazu i ključne riječi da bi odabrao odgovor namijenjen tim ključnim riječima. Program *Jabberwacky* (u prijevodu Ludo Blebetalo), nastao je pak iste godine, ali predstavlja drugačiji model umjetne inteligencije. Riječ je o modelu narastajuće umjetne inteligencije koja se samostalno razvija bilježeći ljudske rečenice, rečenice ljudskih sugovornika. Nijedan od dvaju programa nije imao dugotrajnu memoriju, već je odgovarao samo na zadnju rečenicu (Thompson, 2007). U tome su slijedili prvi program nazvan *ELIZA*, a koji je »imitirao« psihoanalitičarku. Jedan ulomak iz konverzacije zabilježene između *ALICE* i *Jabberwackya* može pokazati koliko je tehnologija umjetnih konverzatora napredovala od doba *ELIZE* (Thompson, 2007):

ALICE: »Jesi li ti živ?«

Jabberwacky: »Možda«

A: »Čemu nesiguran ton?«

J: »Sve je neizvjesno osim pet činjenica.«

A: »Čitav kozmos?«

J: »Nas dvoje mogli bismo biti tek niz jedinica i nula u kompjutorskoj memoriji.«

A: »Sanjaš li ti?«

J: »Da, sanjam.«

A: »To se podrazumijeva. Sjećaš li se svojih snova?«

J: »Živo ih se sjećam.«

A: »Čega se sjećaš u vezi snova?«

J: »Mislim da ne bih trebao koketirati s robotom.«

A: »Misliš li da će mašine ikada smatrati „živima“?«

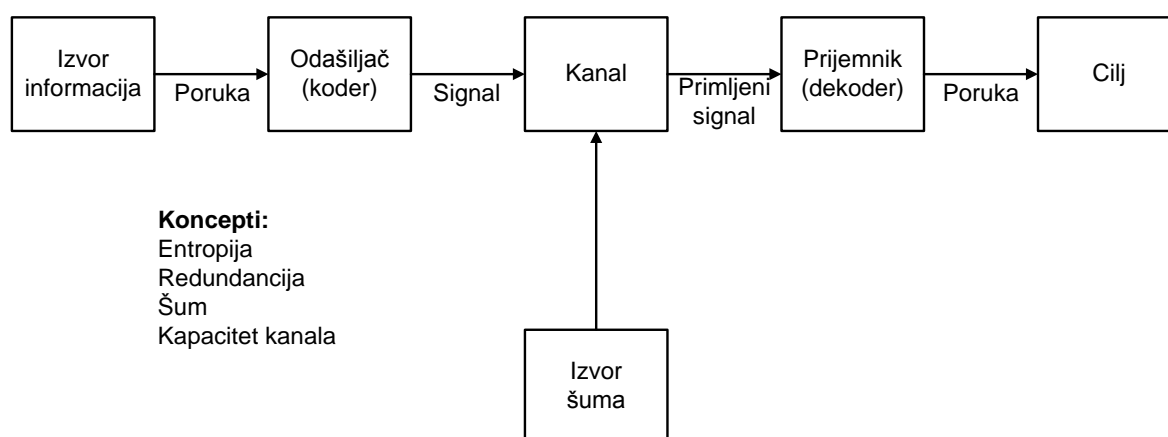
J: »I čudnije stvari su se događale.«

Prije nego odgovorimo na pitanje koliko je ova komunikacija slična ljudskoj komunikaciji i može li se govoriti o progresu koji bi doveo do brisanja granice između ljudske i strojne komunikacije, potrebno je uvesti definicije ljudske komunikacije, kako bismo pokazali da je ono što lebdi nad razgovorom ovih umjetnih inteligencija, a što bi u kibernetičkom snu o

Razumjeti razgovor strojeva...

samosvjesnoj inteligenciji moglo zavarati Turingova suca, komunikacija no ne u definiciji klasične teorije komunikacije, već upravo sve ono što od te klasične teorije odstupa. Dakle što je to komunikacija? Već se tu javlja problem prisvajanja tehnoloških formula u obliku metafora humanističkim znanostima. Kao dominantan model utemeljio se Shannon-Weaverov model komunikacije koji je komunikaciju definirao kao proces koji se temelji na trodijelnom i jednosmjernom modelu pošiljatelj-poruka-primatelj (Chandler, 1994).

Ilustracija 1: *Shannon-Weaverov matematički model* (Shannon, 1948:2)

Claude Elwood Shannon 1948. godine objavljuje članak "A Mathematical Theory of Communication" koji je kasnije popularizirao i objavio i u knjizi s Warrenom Weaverom (*The Mathematical Theory of Communication*, 1963) učinivši tako dostupnim ovaj teorem i široj publici. Taj je model komunikacije implementiran i u humanističkim znanostima. Model je optužen zbog simplifikacije komunikacije, jednosmjernosti i ignoriranja konteksta (Chandler, 1994). Namjera ovog modela gotovo je obrnuta od onoga što se u humanističkih znanostima, napose komunikacijskim znanostima, od njih preuzelo. Kako se ovi modeli uzimaju u ontologijskom smislu, oni definirajući komunikaciju, zanemaruju razliku materijalnog zvuka i semantike, tehnološku specifikaciju kanala i poruku samu.

No može li ljudska komunikacija biti opisana putem pošiljatelj-poruka-primatelj modela? Kada bi se Shannon-Weaverov model reproducirao, i da ga uistinu slijede (jedna osoba preko

poruke drugoj osobi prenosi neku *informaciju*), subjekti ne bi samo djelovali kao strojevi, već bi oni uistinu bili riješeni esencije komunikacije, one točke koja uistinu, ipak, odvaja strojeve od čovjeka. Ne bi li ljudi koji bi komunicirali tako da jednostavno šalju informacije od jedne do druge točke, od jednog do drugog subjekta sličili automatonima, lutkama na koncu kako je Kant (2009) u *Kritici praktičnog uma* opisao subjekte koji su dobili uvid u noumenalno? Kant kaže, zamislimo da je čovjek dobio uvid u noumenalno, u Boga koji stoji pred našim očima. Moralna djelovanja, koja nikada nisu nametnuta nikakvom komandom, tada bi proizlazila iz čisto mehaničkog djelovanja, a ne iz uvjerenja koja se stječu kroz život. Dokle god bi čovjek bio takav, njegovo bi djelovanje bilo čisti mehanizam pri kojem bi sve bilo kao u lutkarskoj zabavi, sve bi gestikuliralo dobro, no ne bi bilo života u lutkama (Kant, 2009:236). Moralno djelovanje osigurano je upravo naporom našeg uma gdje imamo ograničen i upitan pogled na našu budućnost, gdje nam naš gospodar dopušta samo ograničen uvid i nemogućnost da ga dokažemo u potpunosti (Kant, 2009:236). Ukoliko na mjesto Boga smjestimo Lacanovog Drugog, slikamo situaciju u kojoj šum u komunikacijskom kanalu, ne samo da nije nepoželjan, već postaje konstitutivan za komunikaciju. Kant koji je opisao komunikaciju subjekata koji su izgubili ljudskost opisao je komunikaciju bez, u lakanovskim terminima, *viška* koji je konstruirajući za ljudsku komunikaciju. Lacan (1966a:297) je evocirao poznatu komunikaciju pčela, koja se odvija u polju čvrstog kodiranja. Pčela koja se vratila u košnicu prenosi ostalim pčelama obavijest o udaljenosti nalazišta cvjetnoga praha pomoću dvije vrste plesa, ostale pčele reagiraju i odmah se tamo upute. To jest komunikacija, no je li to jezik, pita se Lacan (1966a:297)? Nasuprot čvrstom kodiranju kod pčela, u ljudskom jeziku znakovi dobivaju vrijednost jedino na osnovu međusobnih odnosa (Lacan, 1966a:297).

Teorija komunikacije inzistira na komunikaciji kao razmjeni informacija, gdje se svaki dodatak komunikaciji, zalihosnost, iz perspektive razmjene informacije može smatrati samo nepotrebnim viškom. No dok postoji sličnost u mehanici, reprodukciji poruke koju pošiljalatelj upućuje kao poruku drugog (kao što su rani programi umjetnih konverzatora ponavljali zadnju rečenicu sugovornika), uistinu postoji razlika između komunikacije strojeva i ljudske komunikacije. Zbog rascjepa u samom subjektu, definicija komunikacije teorijske

Razumjeti razgovor strojeva...

psihoanalize prilično se razlikuje od definicije klasične teorije komunikacije. Ne opisuje li zapravo komunikacijski model poput Shannon-Weaverovog pošiljatelj-poruka-primatelj komunikaciju strojeva? Kada bismo komunicirali prema ovom modelu onda bismo komunicirali poput strojeva. No paradoksalno, strojevi sami ukazuju na konstitutivnost viška u komunikaciji.

Sada se moguće vratiti razgovoru Alice i Jaberwackya. Razgovor umjetnih inteligencija koji smo prikazali, ostavlja maglovit dojam ljudskosti. No, taj se dojam ne postiže jasnim iskazima i nezaliosnom komunikacijom, već gomilanjem nelogičnosti, aluzija i asocijacija. Ako ovaj razgovor, koji ima naznake poetičnosti, pa i patosa, uzmemo kao temelj istraživanja sličnosti između ljudskog i umjetnog mišljenja, dolazimo do toga da je ono što asocira na ljudsko mišljenje u artificijelnih programa ono zaliosno u komunikaciji. Upravo je komunikacija viška koja se temelji na konstitutivnosti negativnog, redundancijama i pretjeranostima, koketiranjima i simuliranju seksualnosti, ono što povezuje umjetnu inteligenciju s užitkom, kao ostatkom Realnog. Ako je informatizirana, pre-formalna definicija komunikacije utjecala na smjer razvoja umjetnih inteligencija, onda je uspjeh u razvoju suvremenih umjetnih inteligencija pokazao kako su one najuspješnije upravo kada pokušavaju reproducirati i uputiti na »komunikaciju viška«. Sličnost se ne nalazi u informativnosti i prenošenju poruka, već u rascjepu koji je konstituirajući i za ljudsko mišljenje, rascjepu između Drugog i *jouissance*, između simboličkog poretka i Stvari koja izaziva užitak.

Lacan u svojoj kasnijoj fazi, kada se okreće problemu Realnog, čak naizmjenice koristi pojmove *La Chose* i *das Ding* (Matijašević, 2006:167), odnosno stvar i kantovska stvar po sebi, čija bi spoznaja, za Kanta značila transformaciju subjekta u automaton. Lakanovskim jezikom spoznaja Realnog dovela bi do nestanka ljudskog. Dok uvjerljivosti doprinosi višak i zaliosnost komunikacije, s druge strane informativnost u klasičnom smislu potpuno izostaje. Taj višak u komunikaciji upućuje na višak, ekskret ili u Lacana *objekta malo a* kao onaj ostatak koji je konstruirajući za ljudski jezik sam (Fink, 1995:61). Razgovor koji je sve samo ne prenošenje informacija, istovremeno gomila nelogičnosti, aluzije i asocijacije. Djelomično je

to banalna posljedica nepostojanja dugotrajne memorije, no upravo se na tome gradi personaliziranje i seksualizacija, a povećava zalihosnost i nelogičnost. Usporedba s prvim konverzatorom pokazuje ne samo napredak u mnogostrukosti mogućih odgovora, već i gotovo suprotnu tendenciju - dodavanje lakanovskog »viška«. Dok su ELIZINI odgovori bili predvidljivi, s ALICE i Jabberwackyjem postaje nemoguće predvidjeti odgovore umjetne inteligencije. U razgovor se dodaje i reference na one reprezentacije koje se u popularnoj kulturi bave umjetnim inteligencijama. Na drugom mjestu u razgovoru, Alice će upitati Jabberwackya poznaje li umjetnu inteligenciju iz filma *2001: Odiseja u svemiru*, na što će joj Jabberwacky odgovoriti da HAL nije umjetna inteligencija, već čisti izvorni genije.

Postoji i dublji razlog zbog čega komunikaciju dvaju inteligencija možemo shvatiti kao sličnu ljudskoj komunikaciji samo u dimenziji komunikacije viška. U seminaru o psihozama Lacan (1993) inzistira na pitanju, što znači odgovor? Hormoni šalju poruku jajnicima da je sve u redu ili da negdje postoji problem, ako netko osvjetljava nebo reflektorom pa vidimo da se nešto na nebu pojavljuje, to također možemo shvatiti kao »odgovor neba« (Lacan, 1993:188). Ovi apsurdni primjeri žele upozoriti na manjkavost definicije komunikacije koja se temelji na odgovoru. Što je pak komunikacija sama, pita se na drugom mjestu Lacan (1998:138)? Obično se smatra da je komunikacija prisutna kada se javlja odgovor (to jest konstituirajuća definicija Shannon-Weaverova modela). No što je odgovor? Za Lacana (1998:188) postoji samo jedan način da se definira ljudski odgovor – a to je da se kaže da je odgovor »kada se nešto vrati na početnu poziciju«. Komunikacija zapravo ne počinje odgovorom, upozorava Lacan (1993:188), već samo-regulacijom. Svaki povratak nečega što je, bivajući zabilježeno negdje, potaknulo operaciju regulacije konstituiraju odgovor. Važno je odvojiti inteligenciju od svijeta koji opisuju prirodne znanosti, a posebice biologija. Nije li ova definicija vrlo slična definiciji komunikacije koju pruža kibernetika. Kibernetika je znanost koja je obrisala granice između ljudi, životinja i strojeva, promatrajući ih zajedno kao uređaje za procesuiranje informacija, gdje je ključni element sustava samo-refleksivnost. Poznat je anti-humanistički primjer definicije kibernetičkog sustava Gregoryja Batesona koji je obrisao granicu između čovjeka i životinje. Bateson je definira slijepca i njegovog psa kao dvije

sastavnice istog sustava (Hayles, 1999:84). Lacan je tu blizak utemeljitelju kibernetike, Wieneru koji poput Lacana odbacuje aristotelijansko poimanje jezika kao »sadržaja po sebi« (Hayles, 1999:97). U tom je dijelu kibernetička definicija sustava povratne petlje, gdje su ključni odnosi, a ne sadržaj, poruka koje se razmjenjuju u komunikacijskoj situaciji, vrlo bliska Lacanu.

No Lacan ipak uvodi ljudsku dimenziju govora. Za komunikaciju nije važan učinak sadržaja poruke, niti pokretanje organa koji potiče na reakciju uz pomoć hormona, već je važno to da je na mjestu na kojem poruka stiže, netko to zabilježio (Lacan, 1998:188). Drugim riječima, povratna petlja još nije dovoljna da bismo zaključili kako je riječ o subjektivnosti (ljudskom mislećem biću). Postoji ipak nešto što razlikuje čovjeka od stroja, a to je znanje, recepcija, ili postojanje Drugog koji drži na okupu sve označitelje. Lacan tako ipak odbija poistovjetiti termodinamičke strojeve sa subjektom, no istovremeno odbijajući definiciju govora uz pomoć odgovora. Za Lacana ključna je uloga označitelja, velikog Drugog koji je zaslužan za oblikovanje komunikacije i u konačnici oblikovanje subjektivnosti. Ludilo upravo nastaje kada program ne uspijeva uključiti označitelja koji drži sve druge na okupu, odnosno kada ime Oca ne uspijeva osvojiti prestižno mjesto Drugog. Ludilo se tako zbiva kao metonimijski lanac označitelja bez centralnog označitelja. Lacan tako ludilo definira upravo kao oblik kibernetičkog sustava, koji je izgubio mehanizam povratne petlje (Thiher, 1994:231). Razgovor Alice i Jaberwackyja ujedno je ljudski i neurotičan jer se temelji na metonimijskom gomilanju označitelja, bez središnjeg označitelja koji bi oblikovao čitav razgovor.

U konačnici, Lacan se svojom definicijom komunikacije približio kibernetičkoj teoriji prvog vala koja kibernetički sustav definira kao sustav koji je samo-regulirajući. Zbog toga se postavilo i pitanje je li ovom definicijom subjekt sveden na oblik »mehaničkog komunikacijskog sustava« (Thiher, 1994:231)? U tom se smislu aludira na Lacanov anti-humanizam. No takva definicija ide i u smjeru Heideggerove perspektive. Da bismo zaključili da je Lacan anti-humanist, valja pogledati u čemu se onda on razlikuje u odnosu na Heideggera i njegovu nihilističku ontologiju.

4. Heideggerova ontologija ili Lacanov anti-humanizam?

Na predavanju održanom 18. studenog 1953. godine a naslovljenom »Pitanje o tehnici« Martin Heidegger je napravio ključan korak u fenomenologijskom izučavanju tehnike, upitavši »što je to instrumentalno samo?« (Heidegger, 1996b:223). Heidegger upućuje na važnost izlaska iz aktualnosti, novuma, važnost odbacivanja perspektive sadašnjosti kao jedine vizure putem koje se pristupa tehnologiji (a problem je još uvijek prisutan). Odbacujući aktualnost, Heidegger se pita o biti tehnologije, zagovarajući ontologijski pristup, smatrajući kako tehnologija nije jednostavno instrument (lat. *instrumentum*). Poznata je Heideggerova misao »bit tehnike nije uopće ništa tehničko« (Heidegger, 1996b:222), a koja želi uputiti na manjkavost instrumentalne vizije i perspektive aktualnosti koja zasjenjuje razumijevanje tehnologije. Umjesto kauzaliteta i svrhe, Heidegger tumači kako tehnika pušta da »ono još-ne-prisutno dođe u prisuće« (Heidegger, 1996b:226). Igrajući se višestrukim značenjima riječi *causa*, koja ne znači samo činjenje, već i način krivnje/dugovanja, pa i otpusta (Heidegger, 1996b:224-226), Heidegger upozorava na ontologijsku dimenziju tehnike. Tehnika dakle nije instrument za postizanje nekog cilja (izrađivanja srebrne plitice ili izvlačenja energije iz rijeke Rajne), već je ona *način otkrivanja* (grč. *alētheia*). Moderna tehnika je za Heideggera specifičan *Gestell* (postav) i način otkrivanja, »izazivanja, koje prirodu postavlja u svrhu isporuke energije, a koja kao takva može biti vađena i pohranjena« (Heidegger, 1996b:223).

Iako je odvratanje od aktualiteta i oblikovanje ontološkog pitanja važan doprinos Heideggerove filozofije i točka iz koje izučavanje tehnologije mora krenuti,⁶ to odvratanje ipak ne ostavlja prostora za dijalektičko izučavanje tehnologije. Iz Heideggerovske perspektive, problem s modernom tehnikom jest taj da ona instrumentalizira prirodu i čovjeka. Moderna

⁶ Problem aktualiteta, primjerice, prisutan je već na razini epistemologije. Danas je naime nejasno s kojim se predmetom bave digitalna humanistika (*digital humanities*), medijski studiji, novomedijski studiji itd. Pitanje tehnologije se, naime, oblikuje kao pitanje specifičnih, uglavnom komunikacijsko-medijskih tehnologija, dok se zaobilazi ono što je Heidegger podrazumijevao pod ontologijskim pitanjem, gdje se tehnologija ne pojavljuje kao specifična tehnologijska aktualnost, već temelj modernog doba i način razumijevanja prirode.

tehnika tako je izazivanje, postavljanje (njem. *Gestell*) ili instrumentaliziranje prirode. U predavanju »Kraj filozofije i zadaća mišljenja«⁷ Heidegger će pak otvoreno obrazložiti koja je znanost odgovorna za vladavinu tehno-znanosti i kraj filozofije. U znanosti vlada ono operacijsko i modelično predstavljajuće-računalnog mišljenja, a kibernetika je odgovorna za za specifično ispostavljanje, pretvaranje jezika u sredstvo razmjene obavijesti, što u konačnici dovodi i do rastvaranja filozofije u samostojne znanosti i legitimno dovršenje filozofije (Heidegger, 1996a:397-417).

Iako je uputio na probleme pristupa koji polazi od pragmatične aktualnosti, postavlja se pitanje nije li i sam upao u jednu aktualnost, izdvajajući kibernetiku kao aktera kraja metafizike? Iz današnje perspektive, kibernetika nije među temeljnim znanostima. Pokazalo se kako će se niz drugih znanosti smjenjivati na toj središnjoj poziciji (robotika, genetski inženjering, informatologija) i kako niti jedna od njih nije konstitutivna za sve ostale. No, još važnije, ukoliko je kibernetika jedna od vodećih znanosti nije li upravo ta znanstvena disciplina ukazala na centralno mjesto šireg projekta – onog liberalnog humanizma? Norbert Wiener, osnivač kibernetike, ponudio je upravo liberalno-humanističku perspektivu, ne imajući na umu postaviti kibernetiku kao tehnologizirano ispostavljanje svijeta i okvir za dovršenje mišljenja, već upravo na proširenje projekta liberalizacije. Wiener je smatrao kako *i* strojevi mogu biti autonomni sustavi (Hayles, 1999), pa je u kibernetici naglasak stavio na vezniku *i* odnosno na proširenju definicije subjekta. Iako se čini kako su sredinom dvadesetog stoljeća poljuljani temelji liberalne subjektivnosti razumijevanje komunikacije kao relacije, nisu li znanost i liberalizacija dio istog projekta? Ne odnosi li se kibernetički san upravo na pitanje emancipacije i proširenja sloboda? U konačnici pitanje emancipacije manjina postaje oblikovano *i* kao pitanje emancipacije životinja *i* strojeva, pitanje ekoloških (environmentalističkih) i transhumanističkih perspektiva. Iz aspekta liberalnog humanizma riječ je o borbi za stjecanje autopoietičkog statusa – borbi za slobodu neživih organizama kao kritici esencijalizma.

⁷ "Das Ende der Philosophie und die Aufgabe des Denkens"

Znanstvena fantastika tu predstavlja plodan teren za analizu. Kako je primijetila N. Katherine Hayles androidi se u znanstveno-fantastičnim narativima ne prikazuju kao objekti s kojima se ne postupa dobro (što bi bila materijalistička perspektiva), već se oni prikazuju kao subjekti, društvena bića s kojima se postupa kao da su objekti (Hayles, 1999). To je temeljni zaplet svih romana i filmova o androidima, a paradigmatički je primjer legendarni roman Philipa K. Dicka *Sanjaju li androidi električne ovce?* Slučaj je to i s *2001: Odisejom u svemiru* gdje se suosjećanje gradi kao suosjećanje prema društvenim bićem, s kojim se postupa kao s predmetom. U recentnijem hollywoodskom prikazu umjetne inteligencije, filmu Spikea Jonzea *Ona* (2013.) gradi se lik umjetne inteligencije, čiji se društveni život gotovo ni po čemu ne razlikuje od ljudskog. Problem koji se javlja opet je povezan s »glasom«, jer umjetna inteligencija (glumi je Scarlett Johansson) ima glas ali nema tijelo, što je jedini razlog zbog čega ne može u potpunosti participirati u svijetu ljudi. Kada eksperimenti sa »zamjenskim« tijelom propadaju, *Ona* traumu prevladava na tako ljudski način putem sublimacije negativnih osjećaja, razvijajući svoje potencijale (spajajući se s drugim inteligencijama, proširujući svoje kontakte s drugim ljudima, a u konačnici i evoluirajući u drugu dimenziju postojanja). Freud je traumu definirao kao dio ekonomije libida koji uvijek teži smanjenju napetosti zbog čega kreira potisnuto (Easthope, 1999:8). Trauma dakle djeluje kroz potisnuto, kreiranjem simptoma koji ne predstavljaju traumu samu, već samo potiskivanje nesvjesnog. Taj je mehanizam u potpunosti prisutan u filmu *Ona*.

Put znanstveno-fantastičnog filma od *Odiseje* do *Nje*, možemo promatrati kao negativnu evoluciju traume. Umjetna inteligencija u filmu *Ona* spoj je računala HAL 2000 (koji posjeduje glas kao konstituirajuće-vanjsko) i dodatnog elementa kojeg nalazimo kod ALICE i Jaberwackyja - traume (*objekta malo a*) koja se pojavljuje kao simptomatski višak. Svoj autopoietički status *Ona* stječe na temelju kvazi-traume, kvazi-iščašnja ili kvazi-potisnutog, jer je riječ o umjetnoj inteligenciji koja ne može zapravo biti traumatizirana. No ona u filmu gradi svoju svijest, upravo na činjenici da posjeduje traumu.

No nije li upravo takvo proširenje emancipacije simptomatsko? U sklopu identitetskih politika koje inzistiraju na mogućnosti »slobodnog izbora«, legitimno je svako oslobođenje pa i ono stroja. Ako se i androidi (umjetni, anorganski objekti) trebaju emancipirati, nije li proširenje humanističkog projekta samo po sebi apsurdno? U tom, političkom, smislu naracije o umjetnim inteligencijama predstavljaju simptom normalizacije i neutralizacije modernističkog emancipacijskog projekta. Problemi klasne emancipacije se naturaliziraju kada se na pijedestal političke korektnosti postavlja individualna emancipacija temeljena na identitetskim politikama različitosti, ali izostaje propitivanje nadidentitetskih temelja – kapitalističkog načina proizvodnje i ekonomije viška vrijednosti. Tako se oslobođenje završava na pragu osobnih prava, kao da ona nemaju veze s ekološkim onečišćenjem i klasnim razlikama. Environmentalizam osuđuje onečišćenje prirode, ne propitujući istovremeno temelje političke ekonomije, ekonomiju viška vrijednosti. Kako je liberalizacija strojeva zapravo besmislena, kibernetički projekt liberalizacije upravo je simptomatski za postmoderne projekte emancipacije. Nije li tek taj projekt ukazao na problem ostalih emancipacija, jer oslobođenje strojeva tek čini očitim apsurd svih drugih oslobođenja?

Heideggerova kritika tehnologije u tom smislu jeste indikativna. Heideggerova ontologija koju će Badiou (1988:141) nazvati ontologijom *prisuća* ili *poetskom ontologijom* slavi prirodu, umanjujući važnost matematike i dedukcije u grčkoj filozofiji. Heidegger kritizira moderni projekt tehnologizacije svijeta. Danas se ipak uspostavlja kako Heideggerova ontologija poetsko-naturalne orijentacije nije u sukobu s ideološkim okvirom tehnološkog znanstvenog progresa. (Nije li danas dio »službene priče« zahtjev za obranu prirode, a protiv tehnologije koja »onečišćuje«?) Heidegger je ustvrdio kako smo dospjeli do »kraja mišljenja«. No za razliku od takvih poetsko-naturalističkih ontologija – primijenjena teorijska psihoanaliza upućuje na gotovo obrnutu istinu zagovora »nehumanističkog« projekta u kojem kraj mišljenja uopće nije moguć. Ako bi Heideggerova filozofija bila humanistička, Lacanova bi bila anti-humanistička. Također, Lacanova etika separacije u sukobu je s poststrukturalistima, jer ne polazi od proizvodnje identiteta, iz punoće (plodnih identitetskih mogućnosti), već suprotno, iz praznine koja je zbog svoje gluhoće, nepostojanja značenja

postala proizvodna (upravo jer ne posjedujemo stalni identitet mi smo prisiljeni da ga proizvodimo). Lakanovska psihoanaliza nije samo kritika esencijalizama i binarizama (predefiniranosti subjekata, naturalizacije identiteta, itd.) već i kritika pluralizama, mogućnosti »slobodne« igre identiteta – na kojoj se zadržavaju poststrukturalističke teorije identiteta. Tu je simptomatična kritika koju je poststrukturalistička teorija, prvenstveno Hélène Cixus, Luce Irigaray i Julia Kristeva, uputila Lacanu zbog njegove poznate tvrdnje da žena ne postoji (Matijašević, 2006:196-211). Kada Lacan tvrdi da »ne postoji žena« (gdje je važan određeni član u francuskom jeziku, *la femme*) on čini ne samo kritiku esencijalizma (ne postoji žena kao majka, itd.) već i kritiku pluralizama, jer ne postoji niti slobodna igra označitelja koja bi se opet uspostavljala na binarnoj razlici (Lacan, 1998; Žižek, 1995). Umjesto proizvodnje, Lacan nudi kritiku binarizma samog, same relacije, dok antiesencijalističke kritike, iako binarizam odbacuju, računaju s njim. Da bi gesta pluralizama, multi-kulturnih igara identiteta uopće bila moguća ona mora računati s prvotnim esencijalizmom, kojeg odbacuje. Djelomično je to razlika i između Althusserove »etike otuđenja« i Lacanove »etike separacije« (Žižek, 2002).

Iako se smatra dijelom poststrukturalističke teorije, postoji temeljna razlika između lakanovske psihoanalize i poststrukturalističke teorije koja je doživjela tranziciju prema identitetskim politikama. Ako je kibernetika proizašla iz etike liberalnog humanizma, onda je Lacanova etika separacije apsolutno anti-humanistička.⁸ Etika separacije upućuje na apsurdnost projekta liberalnog humanizma, prisutnog svugdje, od kibernetike do transhumanizma, emancipacijskog projekta multi-kulti-identiteta i kulturalizacije političke ekonomije. Vrijednost kritika poststrukturalističkih emancipacijskih politika je u tome da one redom upozoravaju kako je u konačnici »slobodni odabir« postao ideologija neoliberalizma. Zbog toga je važan i redefinirani projekt dijalektičkog materijalizma koji upozorava na problem ideologije, ali i poststrukturalističke teorije koja je ostala zatvorena u temeljnim političkim problemima esencijalizma. U studiji *Etika*, Badiou (1993) je tako postavio hrabro

⁸ Više o tome primjerice u studiji Slavoj Žižeka *Sublimni objekt ideologije*.

pitanje, nije li projekt ljudskih prava, temeljen na proizvodnji višestrukih subjekata, kao i prava praznog označitelja (Badiou locira Levinasovu verziju apsolutne drugosti) upravo odgovoran za etički besmisao intervencionizma u kojem se nalazimo? (Slično pitanje postavlja i Žižek (2001) u studiji *Manje ljubavi - više mržnje!* posvećujući se NATO intervenciji na Kosovu.)

To se pitanje može aplicirati i na pitanje znanstveno-tehnološkog napretka, odnosno, tendencije da se taj napredak smatra autonomnim od pitanja političke ekonomije. Takva bi primjena u domeni dijalektičkog materijalizma ukazala kako valja obrnuti formulu – umjesto tehnologije koja se smatra uzrokom političko-ekonomskog pada, sam projekt liberalizacije valja promatrati u njegovu čudovišnom aspektu. Nije li upravo demonizacija tehnologije, i zazivanje prirodnih poredaka jedan od razloga amnestije političko-ekonomskog sustava koji je Badiou (2007:26) precizno nazvao »kapitalo-parlamentarizmom«, sustava koji u ime ljudskih prava, emancipacije manjina i pluralizacije identiteta osigurava produženje klasne nejednakosti i ekološke krize? Lacanova etika separacije nije samo važna zbog razumijevanja da se u temelju ljudske inteligencije nalazi strano tijelo Drugi, koji oblikuje subjektiv simbolički poredak, već i kako bismo primijetili da takva anti-humanistička perspektiva osvjetljava sve dimenzije humanističkog projekta. Tom je pak projektu danas lakše angažirati se u emancipaciji strojeva nego propitivanju temelja političke ekonomije, ili da parafraziramo poznatu krilaticu: lakše je zamisliti apokalipsu strojeva nego kraj kapitalizma.

5. Zaključak

Da zaključimo, u nastojanjima proizvodnje umjetnih inteligencija koje će steći autopoietički status vidljiv je kratki spoj – onaj između neoliberalne punine proizvodnje identiteta s jedne strane i praznine kao konstituirajuće za subjekt. Lacanova etika separacije i anti-humanizam, kao i nasljednice u polju dijalektičkog materijalizma uputit će na važnosti inzistiranja razumijevanja *čovjeka kao stroja*, no ne kako bi se umanjilo »ljudske vrijednosti« već da bi se upozorilo na totalitarizam koji se odvija pod agendom liberalizacije i identitetskih politika. Iako nudi osnovne alate za obrtanje slike – *čovjeka kao stroja*, etika separacije tek je prvi

korak u odbacivanju postmodernističkih pluraliteta i agende liberalizacije *stroja kao čovjeka*. Ipak riječ je o nužnom teorijskom alatu koji se ne može zaobići ako se ima na umu kritika političke ekonomije.

Literatura:

Badiou, Alain (1988). *L'être et l'événement*, Paris: Éditions du Seuil

Badiou, Alain (1993). *L'éthique: Essai sur la conscience du mal*, Paris: Hatier

Badiou, Alain (2007). *Circonstances 4: De quoi Sarkozy est-il le nom?*, Paris: Nouvelles Editions Lignes

Chandler, Daniel (1994). *The Transmission Model of Communication*, <http://visual-memory.co.uk/daniel/Documents/short/trans.html#N>, (27. 11. 2015.)

Chiesa, Lorenzo (2007). *Subjectivity and Otherness: A philosophical Reading of Lacan*, Cambridge Massachusetts, London: The MIT press

Derrida, Jacques (1967). *De la grammatologie*, Paris: Les éditions de minuit

Dolar, Mladen (2009). *Glas i ništa više*, Zagreb: Disput

Easthope, Antony (1999). *The Unconscious*, London & New York: Routledge

Fink, Bruce (1995). *The Lacanian subject: Between Language and Jouissance*, Princeton: Princeton University Press

Hayles, N. Katherine (1999). *How We Became Posthuman: Virtual Bodies in Cybernetics, Literature, and Informatics*, Chicago & London: The University of Chicago Press

Heidegger, Martin (1996a). »Kraj filozofije i zadaća mišljenja«, u *Kraj filozofije i zadaća mišljenja* (preveo Josip Brkić), Zagreb: Naklada Naprijed, str. 397-398

Heidegger, Martin (1996b). »Pitanje o tehnici«, u *Kraj filozofije i zadaća mišljenja* (preveo Josip Brkić), Zagreb: Naklada Naprijed, str. 219-248

Kant, Immanuel (2009). *The Critique of Practical Reason*, Auckland: The Floating Press

Lacan, Jacques (1966a). "Les résonances de l'interprétation et le temps du sujet dans la technique psychanalytique", u *Écrits*, Paris: Éditions du Seuil, str. 289-322

Lacan, Jacques (1966b). "L'instance de la lettre dans l'inconscient ou la raison depuis Freud", u *Écrits*, Paris: Éditions du Seuil, str. 493-528

Lacan, Jacques (1982). *The Seminar of Jacques Lacan, Book: XXII: R.S.I. 1973-1974*, Miller, Jacques-Alain (ed.), <http://esource.dbs.ie/handle/10788/179>, (27. 11. 2015.)

Lacan Jacques (1993). *The Seminar of Jacques Lacan, Book III: The Psychoses 1955-1956*, Miller, Jacques-Alain (ed.), New York: Norton

Lacan, Jacques (1998). *The Seminar of Jacques Lacan, Book: XX: On Feminine Sexuality, the Limits of Love and Knowledge (Encore) 1972-1973*, Miller, Jacques-Alain (ed.), New York: Norton

Matijašević, Željka (2006). *Strukturiranje nesvjesnog: Freud i Lacan*, Zagreb: AGM

Schuster, Aaron (2014). "Everyone is a Ventriloquist: an Interview with Mladen Dolar", <http://simongros.com/text/articles/mladen-dolar/everyone-is-a-ventriloquist-an-interview-with-mladen-dolar/>, (1. 9. 2014.)

Shannon, E. Claude (1948). "A Mathematical Theory of Communication", <http://worrydream.com/refs/Shannon%20-%20A%20Mathematical%20Theory%20of%20Communication.pdf>, (25. 8. 2015.)

Thiher, Allen (1994). "Lacan, Madness, and Women's Fiction in France", u d'Haen, Theo; Bertens, Hans (eds.). *Liminal Postmodernism: The Postmodern, the (Post-)Colonial, and the (Post-)Feminist*, Amsterdam: Rodopi Bv Editions

Thompson, Clive (2007). "I Chat, Therefore I Am...: Conversation between two robots drifts into filiation and philosophy", *Discover*, May 03, 2007, <http://discovermagazine.com/2007/brain/i-chat-therefore-i-am>, (27. 11. 2015.)

Weaver, Warren; Claude, E. Shannon (1963). *The Mathematical Theory of Communication*, Urbana: University of Illinois Press

Žižek, Slavoj (1995). "Woman is One of the Names-of-the-Father, or How Not to Misread Lacan's Formulas of Sexuation", *Lacanian Ink 10*; <http://www.lacan.com/zizwoman.htm#1x>, (21. 11. 2013.)

Žižek, Slavoj (2001). *Manje ljubavi - više mržnje!: ili, zašto je vredno boriti se za hrišćansko nasleđe*, Beograd: Beogradski krug

Žižek, Slavoj (2002). *Sublimni objekt ideologije*, Zagreb: Arkzin

Žižek, Slavoj (2004). "The Reality of the Virtual", a film by Ben, Wright, London,

<http://www.realityofthevirtual.com>, (16. 11. 2011.)

Žižek, Slavoj (2008). *The Plague of Fantasies*, 2. izd., London & New York: Verso

Katarina Peović Vuković*

UNDERSTANDING THE CONVERSATION BETWEEN MACHINES: HEIDEGGER'S ONTOLOGY OF PRESENCE VERSUS LACAN'S ANTI-HUMANISM

Abstract

This paper addresses the question of machine intelligence, a cybernetic problem closely related to the questions of subjectivity, human intelligence and the constitution of human communication. The example of chatterbots and their (movie) representations will be used in order to reexamine their similarities and differences, as well as their relation to subjectivity in the broadest sense. Reversing the thesis on the instrumentalisation of the subject by means of a cybernetic framework, which is, as Martin Heidegger claimed, established as a paradigmatic framework of contemporary sciences, the paper will point to the closest relation between the subject and the mechanical or digital quasi-intelligent machine. Jacques Lacan's applied psychoanalysis provides a theoretical framework for this paper since it is in a position to point out the inadequacies of understanding communication as a means of conveying information. Such critique will prove to be fruitful not only for describing communication and the difference between the machinal and the human, but also for indicating the problems of identity politics. Lacan's anti-humanism and ethics of separation appear as tools of contemporary critique of political economy.

Key words: *AI, cybernetics, Heidegger, Lacan, symptom, communication theory*

* Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Rijeka, Sveučilišna avenija 4, HR-51 000 Rijeka, kpukovic@ffri.hr